

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון תש"ף

כרך ז

עורכים:

פרופ' משה צפור
פרופ' אהרן מונדשיין
ד"ר אליסיה גרינבנק

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אורציון ברתנא
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין
פרופ' שמיר יונה
פרופ' אהרן ממן
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' יצחק קלימי
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תש"ף 2020
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@washington.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

7	דבר ראש המכללה
11	דבר המערכת
15	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות

21	לדרך השימוש בפעלים המקראיים גר"ש ו-של"ח: משחק-רדיפה במגרשן של מילים סמי-נרדפות	משה צפור
31	פיוטי העקידה של ר' יוסף בכור שור ור' אפרים מרגנסבורג	בן ציון אשל
57	רעיון ה"דביקות" במשנתו של בעל "יושר דברי אמת"	יהושפט נבו

שער שני | ספרות ושירה

75	שירת התנ"ך של דודו ברק	יוסף פריאל
99	השאיפה הקמאית לפריון לאחר אוברן חיים. סיפורי "יציאת נשים לקראת" בתנ"ך ומחוצה לו: מבט אינטרדיסציפלינרי	אפרת בוכריס
127	עקבות בעקבות העקבות, מסה על הספר "עקבות ביים" מאת יורם מלצר	כרמלה סרנגה

שער שלישי | חינוך והוראה

- 161 אליסיה גרינבנק
ושיראל זריהן וקנין
שיפוט מוסרי, תקווה וקוהרנטיות בקרב מתבגרים עם לקות למידה, מתבגרים עם לקות למידה פורעי חוק, ומתבגרים ללא לקות למידה
- 177 אורית הוד שמר
תפיסתן של סטודנטיות להוראה את ערכם החינוכי של חדרי הבריחה
- 193 סאאיד בשארה
ויצחק וייס
הקשר בין עומס קוגניטיבי ורמת קשיבות ובין מסוגלות עצמית בקרב סטודנטים עם לקויות למידה וסטודנטים ללא לקויות למידה
- 215 שרה זמיר
חינוך אזרחי ופטריוטיות: הילכו שניהם יחדיו?
- 229 אפרת בנג'ז'
"מתחת ללקות מסתתר ילד עם יכולות גבוהות" - קשיים של מורים לתלמידים עם תווית כפולה - מחוננות עם לקות למידה או עם הפרעת קשב, ריכוז והיפראקטיביות (ADHD)

שער רביעי | חינוך גופני ובריאות

- 253 עופר קיס ודני מורן
אימוני התנגדות במבוגרים הסובלים ממחלות המזוהות עם הגיל המבוגר / מאמר דעה
- 273 קרן ששונקר,
רחלי מגנזי
ודני מורן
הקשר בין גמישות שרירי פושטי הירך לכאבי גב תחתון במבוגרים / מאמר דעה
- 285 לילך גלעד כהן
ודני מורן
החרדים חרדים לבריאותם? תהליכי קידום בריאות בקרב אוכלוסיית החרדים בישראל / מאמר דעה
- 307 אסתר גולדשטיין,
אלה שובל,
מיכל ארנון,
גרשון טננבאום
אומדני קשר בין פעילות גופנית מאורגנת אחרי שעות הלימודים לבין מדדי עצם וחוזק שריר של ילדים צעירים

שער רביעי | סקירת ספרות

329 אהרן מונדשיין ביקורת על ספרם של איילה משאלי ומשה צפור -
פירושו של ראב"ע ל'אסתר'

E7

תקצירים מתורגמים

מחברי המאמרים

ד"ר מיכל ארנון

היחידה לניתוח נתונים, המכללה האקדמית בווינגייט

michalar@wincol.ac.il

ד"ר אפרת בוכריס

החוג לתנ"ך והחוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון

Efratb1967@gmail.com

ד"ר אפרת בנג'ו

החוג לגיל הרך והחוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה

האקדמית בית ברל

bengiog@gmail.com

בן ציון אשל

המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן

benzion120@gmail.com

ד"ר סאאיד בשארה

החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל; המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה,

האוניברסיטה הפתוחה

saied@beitberl.ac.il

ד"ר אסתר גולדשטיין

החוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; בית הספר לחינוך,

המכללה האקדמית בווינגייט

Ester@wincol.ac.il

לילך גלעד כהן

דוקטורנטית בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל; ראש מנהל הסטודנטים,

המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון

lilachcohen1973@gmail.com

ד"ר אליסיה גרינבנק

ראש החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון

gralicia2@gmail.com

ד"ר אורית הוד שמר
 החוג לגיל הרך, המכללה האקדמית ע"ש קיי
 oritshemer@gmail.com

ד"ר יצחק וייס
 המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בר אילן
 itzhak.weiss10@gmail.com

פרופ' שרה זמיר
 ראש היחידה לקידום ההוראה, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; בית הספר
 לתארים מתקדמים, המכללה האקדמית אחווה
 sarazamir5@gmail.com

שיראל זריהן וקנין
 מורה בחינוך מיוחד, משרד החינוך
 shirel7822@gmail.com

פרופ' גרשון טננבאום
 ראש חטיבת התואר השני של פסיכולוגיית ספורט, בית הספר לפסיכולוגיה על שם ברוך
 איבצ'ר, המרכז הבינתחומי, הרצליה
 gtenenbaum@fsu.edu

פרופ' אהרן מונרשיין
 החוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה האקדמית לחינוך
 תלפיות
 ronim@talpiot.ac.il

פרופ' דניאל מורן
 המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת אריאל
 dani.moran@sheba.health.gov.il

פרופ' רחלי מגנזי
 התוכנית לניהול מערכות בריאות, המחלקה לניהול, אוניברסיטת בר אילן
 Racheli.Magnezi@biu.ac.il

ד"ר יהושפט נבו
 החוג לתנ"ך, מכללת שאנן
 yehoshafat100@gmail.com

ד"ר כרמלה סרנגה

החוג לספרות, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה האקדמית אשקלון
carmelasar@hotmail.com

ד"ר יוסף פריאל

החוג לתנ"ך והחוג לגיל הרך במכללת גבעת וושינגטון, החוג לתנ"ך במכללת אורות;
תנ"ך וחקר הזמר העברי, אוניברסיטת בר אילן
priel483@gmail.com

פרופ' משה צפור

ראש החוג לתנ"ך וראש התוכנית לתואר שני בתנ"ך במכללה האקדמית לחינוך גבעת
וושינגטון; המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר אילן
moshezi1934@gmail.com

עופר קיס

דוקטורנט בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
oferkis58@gmail.com

ד"ר אלה שובל

החוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון והמכללה האקדמית בווינגייט
elas@wincol.ac.il

קרן ששונקר

דוקטורנטית בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל
sassonkern@gmail.com

השאיפה הקמאית לפריון לאחר אובדן חיים סיפורי "יציאת נשים" בתנ"ך ומחוצה לו: מבט אינטרדיסציפלינרי

אפרת בוכריס

תקציר

למאמר הנוכחי שלושה חלקים. הראשון שבהם מתחקה אחר התופעה הקיומית של הבאת חיים חדשים לעולם כפיצוי על נטילתם במלחמות. חלק זה מציג ביטויים למגמה הישרדותית אבולוציונית זו הן מהמקרא והן מחוצה לו, החל מן העולם הקדום ועד לימינו.

החלק השני במאמר דן בפן הטרגי שבסיפור "יציאתה לקראת" של בת יפתח. הוא שם דגש על ממד האבל על אובדן האפשרות ללדת שבסיפורה. הוא בוחן בפריסה היסטורית מבחר קינות המבכות גם הן את פוטנציאל הפריון שלא התממש. לפי המחקר החדשני, הנסמך על מחקרים אנתרופולוגיים וארכאולוגיים, שורשיהן של קינות אלה נמצאים בפולחני פריון פגניים מהמזרח הקדום.

החלק השלישי שבמאמר דן בביטוי המוזיקלי שניתן בתולדות המוזיקה המערבית לאובדן, מוות ואי פריון בהשפעת התפיסות הקדומות. הוא גם מציג כיצד הן משתקפות ביצירות מוזיקליות שנכתבו בעקבות סיפור יציאתה של בת יפתח לקראת אביה.

תאריכים: יציאת נשים בתפלים ובמחולות, בת יפתח, פריון, קינות, ירידה לשאול, "פולחן האביב", סטרוינסקי, אוריינטליזם.

א. עת להרוג ועת לרפוא (קהלת ג, א)

הניגוד שבין מוות לבין תיקונו בהולדה, נוכח בתנ"ך מיד לאחר הקטסטרופה הראשונה: המבול. לאחר שבני האדם נכחדו מעל פני האדמה מברך ה' את נח בברכת פרייה ורבייה: "ולא אסף עוד להכות את כל חי, כאשר עשיתי... (בראשית ח, כא). ויברך אלהים את נח ואת בניו; ויאמר להם: פרו ורבו, ומלאו את הארץ" (בר' ט, א). מיד אחר כך, בסמיכות של פסוקים אחדים, שוב מועלה נושא המוות והאובדן, ולאחריו הציווי הברכה לפרות ולרבות – כתיקון מסוים. "שפף דם האדם באדם דמו ישפף [...] ואתם, פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה" (בר' ט, ו-ז).

ביטויים שונים יש לשאיפה לפריון לאחר משבר או מלחמה שמטבע הדברים כרוכים באובדן חיים. ביטויים אלה הם נשיים בעיקר, מכיוון שהן אלה המופקדות על הילודה. נשים יוצאות בתופים ובמחולות עם בוא התשועה, ובזאת הן מביעות את הכמיהה להתחדשות ולצמיחה. לעיתים המקרא מתאר זאת בלשון יציאה ממשית, פיזית, לקראת הגברים.

היציאה הזאת בשירה או בתופים ובמחולות בתום המלחמה, היא ביטוי מובהק ליסוד השמחה הנשית בניצחון ויחד עימה הכמיהה לפריון ולצמיחה מחודשת.

תחילה אסקור מקורות מן התנ"ך המעידים על כך, ולאחר מכן אסקור מקורות מחוץ לתנ"ך.

ספר שופטים מספר על יציאתה של בת יפתח לקראת אביה, השופט יפתח הגלעדי השב מנצח ממלחמתו בכני עמו; ו"ויבא יפתח המצפה אל-ביתו והנה בתו יצאת לקראתו בתפים ובמחלות" (שו' יא, לד).

דומה לזה תיאור בנות ישראל היוצאות לקראת שאול לאחר הניצחון על גוליית: "ויהי כבואם בשוב דוד מהכות את הפלשתי ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל לשור וקלשירן והמחלות לקראת שאול המלך בתפים בשמחה ובשלישים" (שמ"א יח, ו).

דוגמה נוספת: יציאתה של מרים עם הנשים לאחר קריעת ים סוף: "ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתפים ובמחלות" (שמ' טו, כ). אכן, לא הייתה זו מלחמה במונח הרגיל, אלא מלחמתו של ה' בפרעה ובפרשיו. ב"שירת הים" יש דימויים רבים של לחימה, ובמיוחד הביטוי "ה' איש מלחמה". זהו דימוי שכיח בתנ"ך, כגון "ה' עוזו וגבור, ה' גבור מלחמה" (תה' כד, ח; השו' גס: שו' ה, כ). המלחמה אומנם ניסית, אך לא מן הנמנע שיש כאן הד למנהג "יציאת נשים" לאחר ניצחון כפי שהיה נהוג בימי קדם.¹ במסורת היהודית מרים מסמלת את השמירה על החיים ואת הדאגה לפריון.

1 המוטיב 'מרים היוצאת בתופים ובמחלות' הוא האייקון הנפוץ ביותר במערכת האיקונוגרפיה (הסמלה חזותית) המוזיקלית הנוצרית (ראו: טילמן, איקונוגרפיה). התוף (תוף מרים) הוא האטרिבוט (attribute, סמל) המלווה את מרים בציורים רבים ובכל אופני ההבעה החזותיים. האטרिבוט מתקשר

היא זו ששמרה על חייו של משה בתיבה (שמ' ב, ג-ט), ולפי המדרש מרים הייתה אחת מהמיילדות העבריות (זו הנקראת בתורה 'פועה'; שמ' א, טו).² מרים נאבקה על המשך הילודה במצרים למרות הגזרות.³ לשמה נקשרה "באר מרים" – באר אגדית שהייתה הולכת עם ישראל במדבר, משקה ומחיה אותם בכל המסעות, ונגנזה עם מות מרים.⁴ מרים זוהתה על ידי המדרש עם אפרת, אשת כלב בן יפונה,⁵ זו הנזכרת בכתוב "וְכָלֵב בֶּן־חֶזְרֹן [...] וַיִּקַּח לוֹ כְּלֵב אֶת אֶפְרַת, וַתֵּלֶד לוֹ אֶת חוּר. וְחוּר הוּלִיד אֶת אוּרִי, וְאוּרִי הוּלִיד אֶת בְּצַלְאֵל" (דה"א ב, יח-כ).

מגמה זו של שמחת נשים לאחר תשועה עולה גם משירת דבורה. דבורה הנביאה פוצחת בשירה לאחר הניצחון במלחמה נגד יבין מלך כנען ונגד סיסרא שר צבאו. היא מספרת על המצב הקשה שהיה בישראל לפני כניסתה למערכה: "חֲדָלוּ פְרוּזֹן בְּיִשְׂרָאֵל חֲדָלוּ עַד שְׁקִמְתִּי דְבוּרָה שְׁקִמְתִּי אִם בְּיִשְׂרָאֵל" (שו' ה, ז).⁶ התואר "אם בישראל" שהיא נוקטת משמש ביסודו לביטוי של 'שרות ואדנות'.⁷ עם זאת, השימוש בכינוי הרו-משמעי 'אם' עשוי לבטא בה בשעה גם אימהות ממש. בשירתה מזכירה דבורה אם נוספת; אימו של מצביא האויב – אם סיסרא. האם הזו מוקפת בחכמות שרותיה, והיא מצפה בדאגה לשובו של בנה כמנצח המלווה

אל אובייקט או דמות בצירוף ומאפשר לזהות אותם ולעמוד על משמעותם. שימוש באטריבוטים היה נחוץ במיוחד להמון המאמינים האנאלפביתיים שהיו גודשים את כותלי הכנסיות, והצירורים שעל הקירות היו מזכירים להם את סיפורן של הדמויות השונות.

2 "פועה - זו מרים, ולמה נקרא שמה פועה? [...] שהייתה פועה ברוח הקודש ואומרת: עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל. ד"א, פועה - זו מרים, שפועה ומדברת והוגה לולד כדרך הנשים המפייסות תינוק (בבלי, סוטה יא ע"ב). בשל כך, בישראל של היום פועלות שתי עמותות הקשורות לפיריון וילודה ששמן קשור לזיהוי זה - מכון "פועה", ואגודת "אפרת".

3 (שאמר) פרעה הרשע 'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר (עמרם): לשוא אנו עמלין? עמד וגירש את אשתו. עמדו כולן וגירשו את נשותיהן. אמרה לו בתו (מרים): אבא, קשה גזירתך יותר משל פרעה; שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקיבות", ואז עמרם החזיר את אשתו ובעקבותיו עשו כך גם האחרים (ראו בבלי, סוטה, יב ע"א).

4 תוספתא, סוטה (ליברמן) פרק יא הלכה א; בבלי, תענית ט, ע"א. ובעוד מקומות.
5 ספרי, במדבר' פ' בהעלותך, פ' סקא עח; שמות רבא (וילנא) שמות, פרשה א סימן יז ובעוד מקומות.
6 לפי רוב המפרשים "שְׁקִמְתִּי" (=שְׁקִמְתִּי; השו"ן "שְׁאֲתָה", שו"ן, יז) - דהיינו: עד שאני, דבורה, קמתי ועשיתי מעשה. חז"ל ראו בזה יוהרה, ולכן נבואתה נשתתקה, והיו צריכים לקרוא לה: "עוֹרִי, עוֹרִי, דְבָרִי שִׁיר"; ה, יב; ראו פסחים סו ע"ב. אך נראה שצריך להבין את הסיימת 'תי' כגוף שני, כמו במקומות רבים בתנ"ך, וכמו בערבית, כלומר 'עד אשר אָתְּ - דבורה - קמַתְּ והושעַתְּ את ישראל'; וזו קריאת הידד שמשמיעים שומעי שירתה (ראו: מ' צפור, **טללי ורדים**, הוצאת מכללת גבעת וושינגטון, תשע"ט, עמ' 4-133).

7 השוו דברי האישה החכמה מאבל בית מעכה אל יואב הצר על העיר: "אֲנֹכִי שְׁלָמִי אֲמוּנִי יִשְׂרָאֵל; אֶתָּה מְבַקֵּשׁ לְהִמִּית עִיר וְאִם בְּיִשְׂרָאֵל! לָמָּה תְּבַלֵּעַ נְחֻלַּת הַיָּם?" (שמ"ב, כ, יט). מעניין שגם כאן מוזכר ביטוי זה בהקשר של חיים ומוות.

בשירת ניצחון (שו' ה, כו-ל).⁸ לא במקרה מודגשת האימהות בתוך שירת ניצחון. לאחר המלחמה חוזרת האישה-האם לסמל את הקיום האנושי הראשוני – את הפיריון וההמשכיות.

אזכור תנ"כי נוסף למנהג הקדום של שמחת נשים לאחר ניצחון במלחמה, יש בקינת דוד על נפילת שאול ויונתן בנו בקרב בגלבווע. הקינה פונה בקריאה למנוע את הפצת הידיעה הזאת: "אַל תַּגִּידוּ בְּגַת, אֶל תִּבְשְׂרוּ בְּחֻצוֹת אֲשָׁקְלוֹן; כִּי תִשְׁמַחַנָּה בְּנֹת פְּלִשְׁתִּים, כִּי תִעַלְזָנָה בְּנֹת הָעַלְלִים" (שמ"ב א, כ).

לעניין הכמיהה לפיריון, ראויה להיזכר כאן גם שירת חנה (שמ"א, ב). תפילה זו נאמרה על ידה לאחר מלחמה פרטית בעקרותה. אחרי שהיא מתברכת בפרי בטן, היא מזכירה בתפילתה את המהפך שבין עקרות לפיריון, בין מוות להולדה.

"עד עקרה ילדה שבעה, ורבת בנים אמללה.
ה' ממית ומחיה, מוריד שאול, ויעל" (שם, ה-ו).

במאמרו "אביגיל מונעת מדוד מביא בדמים", מרחיב סימון על תפקידן המובהק של נשים במקרא: אימהות – מתן החיים, טיפוחם והצלת נפשות. הוא מביא שם 21 סיפורי מקרא של נשים מצילות חיים.⁹ המקורות שהבאתי לעיל מעצימים את הרעיון הזה וממשיכים אותו. ביציאתן של נשים לקראת גברים לאחר תשועה יש משום נקיטת יוזמה מעשית כדי לקיים בפועל את הבאת החיים. השירה הנשית מביעה ומחזקת עמדה זו.

מקורות מחוץ לתנ"ך

מהתנ"ך נעבור אל מקורות שמחוצה לו. המוטיב של שירת נשים לאחר תשועה מופיע גם בספר יהודית.¹⁰ לפי סיפור זה, עמדה העיר בתוליה בסכנת השמדה בידי הולופורנס,¹¹ שר צבאו של נבוכדנאצר מלך אשור. יהודית, אלמנה יפת תואר, התגנבה יחד עם אמתה אל מחנהו של הולופורנס. בהיותה ביחידות באוהליו של הולופורנס ובעוררו שותה לשכרה, כרתה את ראשו. יהודית לקחה את הראש הכרות באמתחתה אל מחנה ישראל. כשגילו

8 צפור (טללי ורדים, 6-135) עומד על כך שמלחמת דבורה וברק מתוארת כגלגול חוזר של נס קריעת הים. על אף השוני בין שני האירועים, מדגים צפור הקבלות בתיאור המקראי של שני האירועים ושל שתי שירות הנשים הנביאות' על התשועה.

9 סימון, בקש שלום, עמ' 188.

10 ספר יהודית הוא אחד הספרים הבתור מקראיים, שנכתב ככל הנראה בתקופת שלטון ממלכת פרס (בארץ ישראל) המאות ה-6 עד ה-4 לפנה"ס). הוא תורגם מעברית ליוונית ונשתמר יחד עם תרגום השבעים ומאז נעלמה גרסתו העברית שבמקור. מאז תורגם פעמים אחדות לעברית. כאן אנו משתמשים במהדורתו של י' גרינץ. אני מודה לפרופ' משה צפור על שהביא לידיעתי מקור זה.

11 גרינץ מעדיף לכנותו 'אולופרנא'.

לוחמיו של הולופרנס את גווייתו ערופת הראש נתקפו בהלה והצבא האשורי כולו נסוג אחור. בחזרתה אל מחנה ישראל יוצאת יהודית לקראת העם בשירים ובמחולות, ואחריה הנשים וכל אנשי ישראל חגורי החרב:¹²

"וְתָרַץ כָּל אִשָּׁה מִיִּשְׂרָאֵל לְרֵאוֹתָהּ וּתְבַרְכֶנָּה אֹתָהּ וּתְעַשִּׂינָהּ לֵה מַחֹל מִהֶן, וּתְקַח לְוָלָדִים בְּיָדֶיהָ וּתְתֵן לְנָשִׁים אֲשֶׁר אֵתָּהּ. וּתְעַטְרֶנָּה בְּעִטְרוֹת זֵית הִיא וְאֲשֶׁר אֵתָּהּ. וּתְצַא לִפְנֵי כָל הָעָם בְּמַחֹל בְּרֵאשׁ כָּל הַנָּשִׁים. וְיֵלֶךְ כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל אַחֲרֶיהָ חֲלוּצִים בְּעִטְרוֹת וּשְׂרִירִים כַּפֵּיהֶם"¹³.

פתיחת שירתה מנוסחת כך:

ותען יהודית את התודה הזאת בכל ישראל ויען כל העם אחריה את התהלה הזאת לה', ותאמר יהודית: ענו לאלוהי בתפים זמרו לה' בצלצלים, שירו לו שיר חדש רוממו וקראו בשמו: כי ה' איש מלחמה.

עוד נראה להלן שכפות התמרים והזית יחזרו ויסמלו בתקופות שונות שפע ופוריות.

המנהג הישראלי הקדום של יציאת נשים לחולל בכרמים בט"ו באב, נותן עוד נופך לרצון הקמאי-הישרדותי לפריון. לאחר חורבן בית המקדש השני נקשר החג בנחמה ובכנייה. זה מתבטא בכך שבתום ימי האבל על החורבן שמסתיימים בצום תשעה באב, בנות ישראל יוצאות לכרמים כדי למצוא בן זוג לשם פריון והרחבת העם.¹⁴ יש בכך מעין קיום בפועל של הפסוק בספר ירמיהו (לא, יב) העוסק בגאולה העתידית: אֲזַ תִּשְׁמַח בְּתוֹלָה בְּמַחֹל וּבְחָרִים וּזְקָנִים יַחְדָּו; וְהִפְכֵתִי אֲבָלָם לְשִׁשׁוֹן וְנַחְמֵתִים וְשִׁמְחֵתִים מִיְגוֹנָם.¹⁵

תשוקה זו להבאת חיים לאחר מלחמה טבועה באדם משחר התרבות. דוגמה לכך, אחת מיני רבות, אפשר למצוא במזרח הקדום, בתרבות שומר, כאלפיים שנים לפני הספירה.

12 יהודית מציינת (וג, טז) שהולופרנס לא נגע בה: "ולא עשה עמי חטא לטמאה ולבשת". ראו גם: יעל שמש, "סיפור יהודית כסיפור מתקן לסיפור יעל וסירא", **שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום** טז (תשס"ז), עמ' 159-177.

13 גרינץ, יהודית, עמ' 173.

14 חז"ל (בבלי, תענית לא, ע"ב, ובמקורות נוספים) מנו שורה של אירועים שהתרחשו בתאריך זה. כולם מציינים אירועים קשים לישראל שלאחריהם הגיע זמן שמחה על קיומו של עם ישראל: יום שכלו בו מתי מדבר, יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה, יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל, יום שביטל הושע בן אלה את הפרוסדאות (שומרי גבול) שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים לירושלים, יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה.

15 ואין זו הבמה להרחיב את הדיבור על הקשר המהותי והסמלי שיש במקרא ובספרות חז"ל על הקרבה בין האל לעם ישראל ובין הקשר בין גבר לאישה. קשר זה מובא במקורות יהודיים רבים גם בהתייחסות לעבר וגם בהתייחסות לגאולה לעתיד לבוא.

ב"עלילות גילגמש" מסופר על קרת, מלך העיר חובור. המלך שזה עתה חזר מהמלחמה מול צבא ארץ אודום, מבקש יותר מכל דבר אחר – לשאת אישה (גסטר, עלילות: 118).

אלפיים שנים לאחר מכן נהגו הרומאים להנציח את ניצחונותיהם במלחמות על ידי פולחנים לאלים, כתובות, דיוקנאות, פסלים, טביעת מטבעות, מצעדי ניצחון (Triumph) ועוד. סקסטוס יוליוס קיסר (Scastus Julius Ceasar), אביו של המצביא הנודע יוליוס קיסר (Julius Caesar), הנציח את ניצחונותיו במלחמה (129 לפנה"ס) במטבע שעליו דמותה של ונוס (Venus), אלת האהבה והפריין.¹⁶ במטבעות אלה ראשה של ונוס חבוש קסדה ולצידה עוגן, על צידן האחורי של המטבעות מוטבעת דמות האלה כשהיא נוהגת במרכבה רתומה לשני סוסים וקופידון מכתיר אותה בנזר.¹⁷ ונוס מופיעה גם במטבעות ניצחון משנת 151 לפנה"ס של המצביא פובליוס סולא (Polybius Sulla).¹⁸ כמו כן היא מככבת בסדרת מטבעות ניצחון שהטביע המצביא לוקיוס מומיוס גלריוס (Lucius Mummius Galerius) משנת 106 לפנה"ס.¹⁹

במיתולוגיה היוונית, אפרודיטה זוהתה עם אהבה ופריין. היא מצויה גם באיקונוגרפיות שנועדו לסמל את הניצחון במלחמה. משום כך בחרו בה מצביאים רומיים כסמל לכמיהה לימי רגיעה, המשכיות ופריין שיפצו על האובדן במלחמה. השירה והאיקונוגרפיה היוונית המוקדמות קישרו את האלה אפרודיטה למלחמה. באיליאדה, אפרודיטה היא המאהבת של אל המלחמה ארס (Ares) והם משתפים פעולה בשדה הקרב לעיתים מזומנות. ברומה לכך, האלה ענת במיתולוגיה האוגריתית היא אלת פריין, אך גם נחשבת כאלת מלחמה ונלחמת כל העת לצד אחיה – בעל.²⁰

אפרודיטה על מטבעות מימי יוליוס קיסר²¹

16 ונוס הרומאית היא בת דמותה של קודמתה אפרודיטה היוונית (Aphrodite); המיתולוגיה הרומית אימצה את זו היוונית ושינתה את השמות. ראו: ריבס, ונוס; טורקן, פולחנים, 137; ויינשטוק, ויקטור, 17-15.

17 רונן (עיצובן מחדש, 6) סוקר מטבעות של מצביאים רומיים נוספים ועליהם דמותה של ונוס-אפרודיטה כדי לציין ניצחון במלחמה. הוא גם נותן סקירה על פענוח המטבעות וזהותם של המצביאים.

18 ככל הנראה דודו של המצביא לוקיוס קורנליוס סולא (Lucius Cornelius Sulla), 138 לפנה"ס - 78 לפנה"ס). (רונן, עמ' 6).

19 שם, 7.

20 קורנליוס, ענת.

21 מובא אצל רונן, עיצובן מחדש, 7.

עם זאת, גם אלות שלא זוהו עם פריזן במישרין מופיעות במטבעות יחד עם סמלים אחרים של פריזן. המצביא הרומי לוקיוס קורנליוס סולא (Lucius Cornelius Sulla Felix) הציג גם את אלת המזל הרומית פורטונה (Fortuna) כפטרונית שלו במשך המלחמה ולאחריה. פורטונה זוהתה עם אימהות מגוננת והוצגה לעיתים כשהיא נושאת ילד. דוגמה לכך ניתן לראות בפסל הפולחן של פורטונה.²² כך, בשנת 300 לפנה"ס הוצג פסל של אלת המזל טיכה (Tyche) לכבוד ניצחונו של סלבקוס הראשון (Seleucus I Nicator) באפיסוס (Efesos), וכן לכבוד ייסוד העיר החשובה אנטיוכיה על ידו. לצידה של דמות האלה נמצאות כפות תמרים.²³ כפות התמרים הוחזקו בידי מנצחים ב'טריומף' ונישאו לפנייהם כסמל לניצחון. גם הפיניקים ראו בכפות התמרים סמל לפריזן, משום שהתמר נותן פרי במשך כל ימי חייו. כפות התמרים הן סמל לא אלים שמעביר את הדגש משדה הקרב העקוב מדם לתוצאות המבורכות של הניצחון: שלוה, פריזן ושפע. כסמלים במשמעות כזו הוצגו גם סלי נצרים דמויי פעמון הפוך, כלי מידה לחיטה, אלומות שיבולים, קרן השפע הכפולה ועוד.²⁴

את התופעה הזאת, הימצאותן של דמויות נשיות בהקשר של ניצחון צבאי אצל הרומאים, סיכם רונן במילים הבאות:

האיקונוגרפיה הרומית במאה הראשונה הרבתה להציג דמויות נשיות בהקשר של ניצחון צבאי, כפי שמעידים המקרים של פורטונה ושל אפרודיטה-ונוס, שהצגתן כאלות חמושות והקישור שלהן למלחמה מפתיעים למדי. דמויות נשיות כאלה מעורבות פחות במלחמה עצמה ויותר בניצחון, ושימוש בהן עשוי להעיד על רצון להעביר מסר עדין יותר ואלים פחות: של הגנה על העיר, שלום, וחזרה לשגרה השלוה לאחר האלימות וההרס של המלחמה.²⁵

בהקשר ישראלי בן זמננו ניתן לראות את השיר "חורף שבעים ושלוש" שנכתב אחרי מלחמת יום הכיפורים, כביטוי להרגשת הריק שנוצר במלחמה והשאפה למלא אותה.²⁶ המשפט "רציתם למלא בגופכם את מה שחיסרה המלחמה" מבטא את התופעה הידועה של גידול בילודה לאחר מלחמות (תופעת ה"בייבי בום").²⁷

22 קורנל, ההתחלה, 76. פורטונה זוהתה עם ניצחון כבר לפני סולא, אבל דמותה, כפי שעולה מהאיקונוגרפיה מהמאה הראשונה לפנה"ס ואילך, הדגישה בעיקר את השקט והשלווה שאחרי הניצחון ולא את המלחמה עצמה או את האירועים בשדה הקרב.

23 ראו רונן: עיצוב מחדש, עמ' 14, הערה 36.

24 רונן, עמ' 18.

25 ראו: רונן, עמ' 17. הוא מעלה השערות שונות לגבי הקשר בין מלחמה לאהבה ופריזן. ביניהן את ההשערה שבדומה לאלות מזרחיות אחרות, אפרודיטה היא אלה שמגדירה את הציפיות מאדם בוגר בחברה דאז: גברים מצופים להילחם, נשים ללדת (שם, עמ' 19). רונן מביא הסבר נוסף לשילוב בין אהבה למלחמה שמשמלת דמותה של אפרודיטה-ונוס: האלה מסמלת איחוד בין גורמים שנבדלים זה מזה במהותם כמו אהבה ומוות.

26 מילים: שמואל הספרי, לחן: אורי וידיסלבסקי.

27 כינוי שהוענק לראשונה לבני הדור שנולד בעולם המערבי לאחר מלחמת העולם השנייה.

באחד השירים הראשונים שלו, הנציח המשורר חיים גורי את חברו גדעון פלאי שנפל בקרב על הקסטל במרץ תש"ח.²⁸ לענייננו חשוב תיאור הניצחון שמבטיח גורי לחברו ובו נערות שתצאנה לקראת השבים מן המלחמה:

...עכשיו עוברים אנחנו בהרים אלה
זקופי קומה ושוחקים והפחד התרחק מנוף ביתך...
הנערות תצאנה עטורות זרים במטפחות של תכלת (גורי, תש"ח)

נסיים חלק זה במקור ספרותי בן זמננו המאגד את שלוש יציאות הנשים במקרא לכרי אמירה אחת. הסופר היהודי לאון פויכטוונגר (Lion Feuchtwanger) בספרו "יפתח" (1957), כורך בשירתה של בת יפתח היוצאת לקראת אביה את ה"יציאות לקראת" הנוספות. הוא שם בפי בת יפתח פסוקים משירת הים ומזכיר את מילותיה של מרים. בה בעת, בת יפתח מזכירה את מילותיהן של הבנות היוצאות לקראת שאול:

"ושור, מצפה שמחה וצוהלת, חוגגת את ניצחוננו כי רב... קול שירה וצווחה
ושאון נגינה עליז... ההולכת לקראתו הלוך וטפף ראשונה לשורת הנערות, הלא
היא... בתו... מכה בתוף ונותנת קולה בשיר.. "מי כה נורא במלחמות, כי גאו
מימיו וטיבעו אויב... מי כמוך בגיבורים יפתח, היכה גלעד באלפיו, היכה יפתח
ברבבותיו"... (פויכטוונגר, יפתח הגלעדי, 167)

ב. שֵׁבֶת מְשׁוּשׁ לִבְנוֹ נְהַפֵּךְ לְאַבֵּל מְחַלְנֵנוּ (איכה, ה, טו)

לסיפור יציאתה של מרים ולסיפור יציאתן של הנשים לקראת שאול יש מן המשותף; שניהם מסתיימים ב'סוף טוב'.²⁹ לעומתם, יציאתה של בת יפתח לקראת אביה המנצח בתפים ובמחולות, מסתיימת במותה. שבריר השנייה שבה ראה יפתח את בתו – גרם לנפילתו. יפתח נזכר בהתחייבות שלו להקריב לה את הראשון שיצא לקראתו. יציאתה של בת יפתח הפכה באחת לפגישה טרגית ולמעבר חד מאיגרא רמא לבירא עמיקתא.

'יציאתה' זו היא יוצאת דופן; תחילתה פאר והדר וסופה מר ונמהר. עד עתה ראינו ביטויים של שמחה ביציאת הנשים, בסיפור הזה הופכת הסיטואציה הזו למקור לביטויי אבל, נהי ומספד.³⁰ כפי שראינו למעלה, בבסיס תופעת הנשים המקרמות פני גברים השבים ממלחמה

28 השיר "גזינו" לזכר גדעון פלאי (גזינו), איש קריית יערים, נחשף לראשונה ביום הזיכרון לחיילי צה"ל תשע"ט על ידי הספרייה הלאומית.

29 "סוף טוב" הוא מושג תיאטרלי: Lieto fine. להרחבה: ראו בוכריס, הבחירה, 644.

30 רושם גדול עשתה יציאתה של בת יפתח עד שהסיפור הזה הוא הסמל החזותי השני בהיקף תפוצתו במערכת האיכוןוגרפיה המוזיקלית הנוצרית (לאחר סמל יציאתה של מרים עם התוף, כאמור לעיל). ראו: טילמן, איכוןוגרפיה. על חשיבות מקומו של סיפור בת יפתח בנצרות ראו:

ניצב יצר התחדשות החיים, ועתה הקינה וכל המעמד סביב קורבנה של בת יפתח מדגישים את הצד ההפוך: מוות הוא עצירת מחזור הפיריון.

המקרא בספר שופטים עולה בקנה אחד עם קביעה זו. סיפורה של בת יפתח פותח ומסתיים בעובדת חוסר ההמשכיות שלה. בפתחה: "ורק היא יחידה אין לו ממנו בן או בת" (שופטים, יא, לד), ובסוף: "והיא לא ירעה איש" (שם, לט). דומה שיותר משבת יפתח מביעה צער על מותה הקרב, היא מתנה את ביטול יכולתה להביא לעולם חיים חדשים. הכתוב בשופטים יא מדגיש את בקשתה ללכת לקונן על בתוליה דווקא ולא על חייה. והוא חוזר על כך פעמיים:

(לז) וַתֹּאמֶר אֶל-אֲבִיהָ יַעֲשֶׂה לִּי, הַדָּבָר הַזֶּה: הֲרַפָּה מִמֶּנִּי שְׁנַיִם חֲדָשִׁים וְאֶלְכָה וְיִרְדְּתִי עַל-הַהָרִים וְאֶבְכֶּה עַל-בְּתוּלִי, אֲנֹכִי וְרַעֲיָתִי (ק': וְרַעֲוֹתַי) (לח) וַיֹּאמֶר לָכִי וַיִּשְׁלַח אוֹתָהּ שְׁנַיִ חֲדָשִׁים; וַתֵּלֶךְ הִיא וְרַעֲוֹתֶיהָ וַתִּבְכְּ עַל-בְּתוּלֶיהָ עַל-הַהָרִים.

מותה בבתוליה של בת יפתח מוזכר ארבע פעמים בשבעת הפסוקים המוקדשים בתנ"ך לסיפור יציאתה לקראת אביה. עובדה זו מהווה טיעון תומך לתפיסתו של הפרשן-בלשן רד"ק (ר' דוד קמחי) שחי בצרפת במאה ה-13. לפי פרשנותו, סופה של בת יפתח לא היה מוות אלא הישארות בבתוליה תוך שהיא מוקדשת לעבודת האל. מכל מקום, בין שנפרש שיפתח אכן העלה אותה לעולה (השוו מל"ב ג, כז) או שנותרה בבתוליה עד יום מותה ומתה מוות טבעי – המוקד הוא איבוד אפשרות הפיריון.³¹

בהיותן מביאות חיים בגופן, גם את השמחה על התחדשות החיים וגם את האבל על אובדנם מבטאות נשים.

המקרא, מסר פרטים לגבי שמחת הנשים בשלושת המקומות הנזכרים ע"י תיאור מפורש של התיזמור המוזיקלי: "בתופים ובמחולות" (שמות, טו, כא וכן שופטים יא, לד), "בתפים בשמחה ובשלישים" (שמואל א, יח, ו).

בוכריס, סיפור, 24-41.

31 לבעיית משמעות נדרו של יפתח, ומשמעות 'יעש לה את נדרו אשר נדר', ראו בהרחבה: חיה שרגא בן איון, "עקדת בת יפתח (שופטים יא 34-40), עיוני מקרא ופרשנות י (תשע"א), עמ' 49-70; י יעקבס, "לא אוסיף להושיע אתכם" - הרקע לכישלוננו של השופט יפתח", עיוני מקרא (שם), עמ' 71-95 (ובעיקר עמ' 76-88). וראו גם מאמרי: בוכריס, הבחירה. חז"ל מונים את נדרו של יפתח כמי 'ששאל שלא כהוגן' - אילו היה יוצא לקראתו חמור או גמל? - ולכן גם נענה 'שלא כהוגן' וחמנו לו את בתו (בבלי, תענית ד ע"א). עם זאת, יש שסוברים שבמילים "אשר יצא לקראתי מדלתי ביתי [והעלייתיה עולה] התכוון יפתח לקורבן אדם, אחד מעבדיו; לא העלה בדעתו שזו תהיה ביתו. כי 'היוצא לקראתי' - משמעו אדם - ולא בעל חיים. יש המביאים כטיעון את המסופר בעניין שמשון: "והנה פִּיר אֶרְיוֹת שֶׁאֵג לְקָרְאָתוֹ" (שופ' יד, ה) - אולם יפתח אמר: 'היוצא אשר יצא לקראתי', מה שמעיד על פעולה מכוונת מתוך מחשבה תחילה, ואי אפשר לייחס אותה אלא ליצור אנושי.

אולם, המקרא פירט את מילותיהן של הנשים רק בסיפוריהן של מרים; "שירו לה' כי-גאה גאה, סוס ורכבו רמה בים" (שמות, טו, כ) והנשים שיצאו לקראת שאול; "הכה שאול באלפו [באלפיו] ודוד ברכבתיו" (שמואל א, יח, ז). המקרא שותק בתארו את שמחתה של בת יפתח ומתמיד בכך גם בתארו את קינתה.

העובדה שהמקרא לא שם בפיהן של המקוננות מילים של קינה (השוו שמ"ב א, יט-כז; ג, לג-לד), מאפשרת ליוצרים שכתבו בעקבות סיפור בת יפתח לתת אינטרפרטציה משלהם למילות הקינה. האינטרפרטציה נובעת מן ההקשר התרבותי שבו חי היוצר. דיוננו ייטב מעתה סביב ביטויים אומנותיים של הקינה על בת יפתח הקשורים באובדן פריון.

האורטוריה "יפתח" של המלחין האיטלקי ג'יאקומו קריסימי (Giacomo Carissimi) מכונה "אם האורטוריות" (מפני שהיא האורטוריה הראשונה שנכתבה בתולדות המוזיקה, בשנת 1649). האורטוריה היא יצירה מוזיקלית דתית שנועדה למשוך מאמינים לכנסייה על ידי הלחנת סיפורים מקודשים. הכותב האנונימי של אורטוריה זו שם בפי בת יפתח קינה הכתובה בגוף ראשון. לפנינו מילות קינה זו המובאות כאן בתרגום מלטינית לאנגלית:

Mourn, you hills, grieve, you mountains,
and howl in the affliction of my heart!
Howl!
Behold! I will die a virgin, and shall not
in my death find consolation in my children.
Then groan, woods, fountains, and rivers,
weep for the destruction of a virgin!
Weep!
Woe to me! I grieve amidst the rejoicing of the
people, amidst the victory of Israel and
the glory of my father, I, a childless virgin,
I, an only daughter, must die and no longer live.
Then tremble, you rocks, be astounded, you hills,
vales, and caves, resonate with horrible sound!³²

בת יפתח של קריסימי נפרדת מהעולם בקריאה להרים, לנחלים ולעצים לבכות עליה. הטבע נחשב כאזור נשי ומסמל מעגל פריון וחיות. קינות רבות נכתבו מתוך הקשר ההדוק לטבע ודוקא משום שהן מביעות צער על החיים הבלתי ממומשים.³³

הפנייה אל הטבע נמצאת גם בקינת בת יפתח בספר "קדמוניות המקרא", שנכתב כפי הנראה במאה הראשונה לספירה, ובעבר יוחס לפילון האלכסנדרני. בדורות האחרונים

32 התרגום לאנגלית נדלה מ-http://www.jamescslu.com/classical/Carissimi_Jephte.html#top

33 לינטון, האם הוקרבה, 252.

התברר שייחוס זה מוטעה, והחלו לכנות את המחבר האנונימי בשם פסכדו-פילון. החיבור "קדמוניות המקרא" הוא שכתוב של הסיפור המקראי.³⁴

בת יפתח הולכת עם רעותיה אל הר סטלח ונושאת קינה:

שמעו ההרים את קינתי והבטנה הגבעות אל דמעות עיני והיו, הסלעים, עדים לבכי נפשי [...]. ילכו השמימה דברי ותכתבנה דמעותי לפני הרקיע [...] ואני לא נהניתי מחופתי ולא מלאתי עטרות נשואי, כי לא התלבשתי בהדר [...] אמי, לשווא ילדת את יחידתך, כי נעשתה שאול חופתי [...] הבגר הלכן אשר ארגה אמי עש יאכלהו, והשמיכה אשר ארגה מתכלת וארגמן רמה תשחיתה [...] הבתולות רעותי אשר תספרנה על אודותי תבכינה אותי באנחה ימים רבים. הטו עצים את סעיפכם ובכו את עלומי. בואו חיות השדה ורמוסנה את בתולי, כי נכרתו שנותי, ועת חיי בחושך תזקן.

ואז שבה אל אביה ויעש את אשר נדר ויקריבה לעולה. ותתאספנה כל בתולות ישראל ותקבורנה את בת יפתח ותבכינה אותה. ותעשינה בנות ישראל בכי גדול ותקבענה להתאסף בכל שנה ושנה כחודש ההוא בארבעה עשר יום לחדש לבכות את בת יפתח ארבעה ימים. ויקראו שם קברה לפי שמה: Seila.

כמו בקינה של קריסימי, גם פסכדו-פילון שם כפיה של בת יפתח קינה נרגשת הפונה לטבע – להרים לגבעות, לעצים ולחיות היער.³⁵ בת יפתח פונה בקינתה גם אל אימה

34 הספר המכונה "קדמוניות המקרא" נתגלה בתרגומים קדומים שונים ובניסוחים שונים. תולדותיו לוטים בערפל. מתרגמים לשפות מודרניות בחרו להם נוסח זה או אחר כבסיס. אנו בחרנו לצטט כאן מתוך תרגומו העברי של הרטום (מהדורה שלישית, תשכ"ט). קדם לו בעברית תרגום שהתקין מנחם הכהן מתוך ספרו של לוי גינזבורג, The Legends of the Jews, ונקרא "אגדות היהודים" (הסיפור על בת יפתח על פי פסכדו-פילון מופיע בכרך חמישי, חלק יג, שמב, 27). יש הבדלים בין הנוסח אצל הרטום לבין זה ב"אגדות היהודים". למעשה הדברים אינם ברורים ואפילו מבולבלים, ולא ניתן לשחזר את הנוסח הראשוני.

35 פנייה אל הטבע שיקונן אף הוא נמצאת בקינות רבות נוספות, למשל בטרגדיה הלירית "יפתח" מאת המלחין מישל פינגולט דה מונטקלייר (Michel Pignolet de Montéclair) שנתתבה ב-1732 בצרפת. גם בת יפתח זו מקוננת תוך שהיא פונה אל הטבע הפורה. דוגמה לכך נמצאת בקטע הראשון של הקינה (מערכה 4 סצנה ראשונה):

You streams that meander through these fertile meads
Go and far from my sight, bear the treasures,
That one sees flowing with your waves
In the course of your billows the one pursued by the other
You streams alas trace of me
The image of the greatness of the world

ומקוננת כי הרתה וילדה אותה לריק³⁶ וכי עתה שרשרת הפריון תנותק. בביטויים "ככו את עלומי [...] כי נכרתו שנתי, ועת היי בחושך תזקן" היא רומזת למחזורי הפריון והנבילה של עונות השנה.

בקינת פסכרו-פילון נמצא יסוד נוסף; קשר בין מות צעירים ובין חתונה. פסכרו-פילון עיצב את בת יפתח המתה ככלה היורדת לשאול ביום חתונתה. בת יפתח מקוננת על החתונה שלא מומשה ולמעשה על פוטנציאל הפריון שנגדע באיבו. היא מבטאת את החידלון על ידי תיאור ריקבון בגדי הלבן של חתונתה, כן יירקבו נזר כלולותיה ושאר עדייה. לובן חופת כלולותיה של בת יפתח מנוגד לשחור השאול, וטקס קבורתה בא תחת טקס כלולותיה. במקרא אין לבת יפתח שם, ופסכרו-פילון היה הראשון שקרא לה בשם Seila. יש לשער שלא בכדי מכנה אותה פסכרו-פילון בשם הרומז לסופה המר בשאול.³⁷

בתרבויות קדומות רבות היה נהוג לשלב טקסי חתונה בהלוויה של אדם צעיר שנפטר מהעולם. היו נוהגים להלביש את הצעירה בשמלת כלה ובכתר כלולות.³⁸ כמו כן היה נהוג לשיר שירי חתונה בטקס הקבורה.³⁹ הנקברים הצעירים כונו "כלה" ו"חתן" וההלוויה תוארה כ"חתונה".⁴⁰ כך הופכת ההלוויה לחתונה סמלית של הנפטר.⁴¹

There exists widespread evidence from the ancient world of the use of bridal images to mourn the death of young girls before marriage,

36 אולי בהשפעת יר' טו, י: "אוי לִי אִמִּי כִי יִלְדֶתְנִי". לאבל של אדם על עצמו ראו: שמש, אבלות, 163.
37 ביוונית אין העיצור/הצליל sh. סביר לומר שהשם Seila ייצג את השם העברי 'שאילה'. בכך היה פסכרו-פילון ראש וראשון לעוד עשרות יוצרים שיקראו לה בשם הנגזר משורש זה (שאוּלָה, סילה, שאילה). חוקרים שונים התלבטו מה מקור שם זה. יעל פלדמן מציעה כמה אפשרויות. האחד - שאלתה/בקשתה של בת יפתח מהסנהדרין להתיר את נדרה (על פי מדרש תנחומא, בחוקותי ה). אפשרות נוספת היא הזהות לשם "שמואל" על פי ההסבר שנתנה חנה למתן השם 'שמואל' לבנה (שמ"א א, כ), שגם הוא הוקדש לה. להרחבה ראו: יעל פלדמן "האמנם נקראה בת יפתח שאולה ואיך הפכה למרטירית נוצרית", **הארץ** תרבות וספרות, ה' בסיון תשס"ה, 12 ביוני 2005, עמ' 10.
להרחבה לגבי שמה של בת יפתח ראו בוכריס, סיפור, 54. שם יש הפניה לעוד 27 יצירות מתקופות שונות שבהן שמה של בת יפתח נגזר מהשורש ש.א.ל.

38 דנפורת, טקסי המוות, 13:80; קליגמן, החתונה, 21-220, 241. תודתי נתונה לפרופ' יעל שמש שהסבה את תשומת ליבי למאמרה ה'ן במקורות אלה (שמש, הקרבה, 4). על קיום מנהג מעין זה בקרב יהודים ראו: גליק, אור נגה, עמ' 163-169.

39 דנפורת (טקסי המוות, 8-74, 86-9) מראה קשרים בין מנהגי אבלות למנהגי חתונה בתרבות היוונית. ראו גם: רם, נישואין.

40 קליגמן, החתונה, 222-236, 241.

41 נושא הבתוליות והמוות קיבל העצמה בתרבות המערבית. במיוחד במאה ה-19, תקופת הרומנטיקה, למשל ברביעיית 'העלמה והמוות' של פרנץ שוברט.

usually by describing them as brides of death. Such references, often accompanied by figurative language contrasting the darkness of death and the underworld with the bright illumination of the wedding festivities, recur in funerary inscriptions as well as in the plancti associated with the story of Jephthah's daughter.⁴²

בקינה זו של בת יפתח נמצא תמהיל מאפיינים ששורשיו טבועים בקינות שהושרו כבר בתקופות קדומות של ההיסטוריה. אותם מאפיינים ממשיכים להתקיים גם בתקופות מאוחרות ועד ימינו אנו.

המאפיינים הללו – הפנייה לטבע, תיאור טקס ההלוויה כחתונה, והשאול הנפער מטה – נקשרים לעניין אחד בקינות שומריות. בקינות אלה מבכות הנשים את האל דומוזי ואת אלי הפריון האחרים שירדו לשאול בטרם עת.⁴³ הקינות הללו מתוארכות לכאלפיים שנה לפנה"ס. קדמונים אלה קשרו את מחזור העונות והפריון השנתי שבטבע עם התנהגות מחזורית של אלי הפריון. בעת שהותם של האלים מטה בשאול, האדמה מתייבשת. עם שובם למעלה, מתחילה עונת הפריון בחי ובצומח. החוקרים משערים שקינות אלה הושרו בטקס פולחני שהתקיים פעם בשנה עם התחלפות העונות, בסוף החורף או בתחילת האביב עם לבלוב העשב הראשון. תכלית הפולחנים הייתה לעורר את אלי הפריון שיעלו מהשאול ויפרו את העולם.

כך מוצאים את הפניה אל הטבע הקמל בקינה אשורית בשם "לנידח בקצה הארץ".

נהי לנהר הגדול אשר לא יגאה שפעת מימיו
נהי לשדמה אשר לא תבשיל קמה
נהי לאגם אשר לא ישרוץ דגה
נהי לאחו אשר לא יצמיח קנה וסוף
נהי ליער אשר לא ירמשו בו צבי ויחמור
נהי למרומי מדברר אשר לא יפריחו ערער...⁴⁴

הקשר בין מותו של צעיר לחתונה נמצא גם באפוס האכדי הגדול "עלילות גלגמש" הנמנה בתוך היצירות השומריות. בקינות גלגמש לאנכידו יש תיאורים של חתונה שלא התממשה, שושבינים שאינם מלווים את החתן, ואזכור של עוברי נפל שלא זכו לקיום:

42 אלקסוי, הקינה, 819-863.

43 דימוי ה"שאול" כמקום המצוי מתחת לארץ נמצא במקרא פעמים רבות, כגון בשירת חנה: "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ועל" (שמ"א ב, ו). "והורדתם את שיבתי ביגון שאולה" (בראשית, מב, ח) ועוד.

44 שפרה, בימים, 395.

- הראית את האיש המת אשר נגדע באבו?
- ראיתי.
- מה מעשהו?
- על משכב האלים ישכב.
- הראית את עוברי הנפל שלי שלא ראו אור?
- ראיתי.
- מה מעשיהם?
- סביב שולחן זהב וכסף עמוס חמאה ודבש ישחקו.⁴⁵

ובקינה אחרת

... יבכו לך פסגות ההרים הגבוהות והרכסים
 אשר עלינו בהם יחדיו
 יבכו לך ייילילו כרי מרעה כמו אימך...
 יבכו לך השושבינים
 אשר בבית כלולות החתן העניקו לך טבעת
 ייבכו עליך כמו אחים
 יבכו עליך כמו אחיות...⁴⁶

המחקר המודרני נוטה לראות בסיפור בת יפתח הד לעקבות של פגניזם בישראל בתקופת השופטים. לדעת החוקרים, הקינה על בת יפתח מזכירה מסורות פגניות קדומות של נשים מקוננות שעל פי רוב עשו זאת בהרים. בהרים גם נעשו טקסי התבגרות והתקיימו פולחני פיריון שונים הקשורים בעונות השנה. בהקשר הזה יש להבין את בקשתה של בת יפתח ללכת להרים ודווקא שם לתנות על בתוליה.

סיפור יציאתה של בת יפתח לקראת אביה מתפרש במחקר כסיפור איטיולוגי, במגמה לבאר את המנהג המופיע בסוף הסיפור: "מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות... ארבעה ימים בשנה" ('על ההרים').⁴⁷

לדעת חוקרים אלה, המנהג הקדום שיסודו לא היה ידוע הוליד את הסיפור האגדי על בת יפתח ואחריתה. אסכולת 'מיתוס ופולחן' (Myth and Ritual) קובעת שביסודם

45 שם, 321.

46 שם, 1-250.

47 ישנה התלבטות האם ייסדה פולחן חדש או שכך נהגו מימים ימימה. כמו כן יש דעות שונות לגבי מהות הפולחן. טענה רווחת היא כי הלכה להרים דווקא, כי שם נשתמר פולחן עתיק לעשתרת ולבעל, מקום פולחן לפרייה ורבייה (כך סבר מהלמן, יפתח, 340). כמה קטעים במקרא מאירים את העניין באור זה: כמו למשל הושע ד יג. טור-סיני קשר את הליכתה להרים דווקא לפסוק "אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי" (תהלים קכא, א). (שם, 344).

של המיתוסים עומדים פולחנים היסטוריים. 'דפוסי פולחן' אלה (Cultic Pattern) היו משותפים לתרבויות העולם העתיק ובכללן העם הישראלי.⁴⁸ הפולחן על מות אל פריון או אלת פריון בתקופת הנבילה והכמישה של הטבע, כפי שראינו לעיל, היה קיים בכל רחבי המזרח. במצרים – פולחן אוסיריס, באסיה הקטנה – פולחן אטיס, בסוריה – פולחן אדוניס ואפרודיטה, בבבל – פולחן גילגמיש ואישתר, בארם – פולחן הדד-רמון.⁴⁹ יש חוקרים שזיהו את פולחנה של בת יפתח עם פולחן התמוז (דומוזי) שהדיו נמצאים במקרא: "וְהָיָה שָׁם הַנָּשִׁים יֹשְׁבוֹת מְכַבּוֹת אֶת הַתְּמוּז" (יחזקאל, ח, יד).⁵⁰

Thomas Cooper Gotch, Death the Bride (1894/5)

ביוון נתגבש פולחן פריון סביב המיתוס של פרספונה (Persephone). גם פולחן זה נתגבש סביב עונת האביב. פרספונה נחטפה אל עולם המתים על ידי אל השאול האדס (Hades). האדס גזר כי שני שלישים מהשנה היא תימצא בעולם העליון ובשליש הנותר תהיה מתחת לאדמה. עלייתה לארץ מבושרת את תחילת הפריחה והפוריות. בהיותה בעולם התחתון מקריבה פרספונה את עצמה למען היקום.

48 וראו לדוגמה אצל: הוק, מיתוס.

49 לפולחן זה יש אזכור בנביא: "בַּיּוֹם הַהוּא יִגְדַל הַמִּסְפָּד בִּירוּשָׁלַם כְּמִסְפַּד הַדָּדִימוֹן בְּבִקְעַת מְגִדוֹן (זכריה, יב, יא).

50 כך סבר מהלמן, יפתח, 341. טקסט בבלי שפורסם על ידי Reischer מגדיר את חודש תמוז (יולי) כחודש של בכי וקינות. אומנם לאור העובדה שחודש הפריון הוא באביב, יש מחלוקת לגבי התאריך המדויק. בורני, שופטים, 33 כותב:

Its central observance was ceremonial mourning for the death of the god who typified the youthful vegetation produced by the sun, which is cut off and destroyed by the fourth month which falls about the summer solstice, and which bears the name of Tammuz in the Babylonian as in the later Jewish calendar.

גסטר (עלילות, 432), מציין עוד פולחנים עתיקים של בכי ומספד בתחילת הקציר.

הפולחן סביב פרספונה היה קשור בפירון האדמה וציין את שובה של הפריחה בכל שנה. אפשרות מעניינת הקושרת בין סיפור בת יפתח לפרספונה מעלה מור (שופטים, 305), המציע כי הבכי של בנות גלעד הוא הד לפולחן ארטמיס (Artemis), פולחן שהתפתח סביב איפיגניה (Iphigenia). איפיגניה היא גיבורת מיתוס יווני (מקביל לסיפור בת יפתח): החוזה קלחס (Calchas) אילץ את אביה של איפיגניה, המלך היווני אגממנון, להקריב את בתו לאלה ארטמיס, כדי שזו תאפשר לספינותיו להפליג לעבר טרויה.⁵¹

Jacques-Louis David, The Anger of Achilles (1819)

הצייר הצרפתי בן המאה ה-19, ז'אק לואי דוד (Jacques-Louis David), צייר את איפיגניה ככלה לבושה בגדי כלולות. אימה המלכה עטורת כתר לראשה, אביה עוטה גלימת מלכות אדומה.

פרשנות אחרת למהות הפולחן של בת יפתח הציעה החוקרת הפמיניסטית פגי דיי.⁵² לדבריה, היה זה טקס מעבר מינקות לבגרות שהיה מקובל במזרח הקדום. גם פרשנות זו קשורה במישרין לעניין הפירון, והטקס מציין את המעבר לתקופה זו. דיי נוטה לראות גם את איפיגניה היוונית שצוינה לעיל, כמוקד לפולחן התבגרות כפי שלדעתה מייצג סיפור בת יפתח.⁵³ היא מצרפת גם את פולחן פרספונה באביב לאותה קטגוריה של טקסי חניכה. במחקרה היא מסתמכת על מחקרים אנתרופולוגיים שגילו דמיון בטקסי התבגרות במקומות שונים.

51 בורני, שופטים, 332. אפשרות זו סוברים עוד חוקרים כגון מרכוס (יפתח ונדרו, 30), המציין כי פולחן ארטמיס היה על ההרים דווקא. דוודן (מוות, 4) טוען כי גם המיתוס על איפיגניה נתהווה סביב פולחן קדום והולבש על מלחמת יוון-טרויה בימים מאוחרים יותר. ראו עוד: שמש, אבלות, 39-37.

52 דיי, מילדה לאישה, 74-58.

53 לגבי סיפור בת יפתח מציינת דיי (שם, שם) כי לא ברור אם הוא סיפור היסוד של הטקס, או כמו המיתוס אודות איפיגניה, נולד בעקבות טקסים שכבר נעשו קודם לכן.

יהא מקורו של פולחן זה אשר יהא, מחקרים אלה שופכים אור על דפוסים של טקסי פרוין שנתנו אותותיהם במקרא ובתרבות המערבית.⁵⁴ הקינות על בת יפתח רוויות ברמזים לדפוסים פולחניים שנקשרו משחר ההיסטוריה האנושית לטקסי נבילה וכמישה של הטבע בשעה שהוא מתמהמה מלהתחדש.

פולחן פרספונה מוזכר בטרגדיה "אנטיגונה" של המחזאי האתונאי סופוקלס (Sophocles).⁵⁵ אנטיגונה מזכירה בדבריה לפני המוות את מותה של פרספונה וגם מכנה את קברה שלה "בית כלולות".

אהה קברי! אהה חדר כלולות סגור!
 אבוי, צינוק עולם ארד אליו חיה!
 אשכב עם בני בתי אשר רבים מהם
 קצרה חרבה של פרספונה החדה,
 אחר כלם אותי תקצור, האמללה
 אשר ברמי ימי נגזר עלי למות!⁵⁶

1,500 שנה אחר כך, שייקספיר השתמש באותם מוטיבים במחזה "המלט". המלכה גרטרוד מבכה את מותה בטרם עת של אופליה בעודה מפזרת פרחים על חופתה-קברה.

Queen:

[Scattering flowers] Sweets to the sweet, farewell!
 I hop'd thou shouldst have been my Hamlet's wife:
 I thought thy bride-bed to have deck'd, sweet maid,
 And not have strew'd thy grave.⁵⁷

ובמעוף למאה העשרים: בפואמה "בת יפתח" של שאול טשרניחובסקי מבכה בת יפתח את אובדן ההמשכיות ומקוננת על חתונה שלא תתקיים ועל קול ילד שלא יישמע. כל זאת על

54 הד אומנותי-ספרותי למחקר המודרני, הרואה בפרשת בת יפתח עקבות של פגניזם ישראלי בתקופת השופטים, נמצא בספרו "יפתח ובתו" של הסופר לאון פויכטוונגר שצוין למעלה. הוא מצליח להעביר לקורא המודרני את חוויית הכמיהה לעבודת אלילים שהייתה נחלת בני העולם הקדמון. כשמגיע הקורא בספרו לסצנת העלאת בת יפתח לקורבן (עמ' 168), הוא עשוי לראות בכך מעשה טבעי ומקובל.

55 המחזה 'אנטיגונה' מתחיל בכך שגופת פולינקס (Polynekes), אחיה של אנטיגונה, מוטלת על הקרקע בשעה שצו המלך אוסר על קבורתו. לפני אנטיגונה ניצבה דילמה: האם לציית למה שאומר לה ליבה - לקבור את אחיה, או להישמע לצו המלך ולהשאיר את פולינקס ללא קבורה. אנטיגונה בוחרת לקבור את אחיה ולכן נגזר עליה למות. לפני מותה היא מקוננת על מותה בבתוליה.

56 דיקמן, אנטיגונה, 64. (אפיסודיון רביעי אנטיסטרופה ג, שורות 852-857).

57 Hamlet: Act 5, scene 1, 242-246

רקע הרי גלעד הפוריים ושפעת מי הכנרת. מילות הסיום המזעזעות ששם טשרניחובסקי בפיה אומרות כי האל קיבל את קורבן האֵשֶׁה (על פי ויקרא א, ג-ד, ט) – שהוא אביב חיה.⁵⁸

קול בוכים אֲשַׁמַּע, קול יְלֵד, – לא בְּכָה, שְׁחַק יְלָדִי,
לא חֲלָצָה שָׁד לְתִינוּקָת בֵּת יִפְתַּח הַגְּלָעָדִי!
בְּמַחֲלוֹת בְּנוֹת תִּצְאָנָה... קול חֲתָן וְקוֹל כְּלָה...
לִי לֹא שָׁרוּ וְלֹא שָׂרְתִי לְבֵתִי הָאֲמוּלָה.
עַל הָרִי אֲתַעֶה רוֹקְמַת חֲזִיוֹנִי לֹא-קָם, בְּדִי,
אֶל תַּפְאֶרֶת הַכְּנָרֶת, אֶל הָרֵר הַגְּלָעָדִי.
לֹא אֶהְבֵּתִי, לֹא יִקְדְּתִי אֶהוּבָה בְּחִיק אִישִׁי...
אֶלְהִי רָצָה הַנְּדָר, אֲבִיבִי לוֹ וְאִשִּׁי.

המלחין הפולני אוגוסטין בלוך (Augustyn Bloch) כתב ב-1967 יצירה בת פרק אחד בשם "איילת בת יפתח".⁵⁹ בקינתה, יוצאת בת יפתח (איילת) אל הטבע ומבכה את יום מותה כיום חתונתה. המזבח הוא מיטת הכלולות והעשן הוא הינומת החופה.

Ayelet:

I knew not love, I knew not love

Lead me to my bed...

I bewailed my youth In the mountains

I dance on the mountain tops with mine companions

And now have I come to the valley...

The Scent for mine death and not for mine wedding. Hath been readied

This Altar is my nuptial bed

and the smoke – mine wedding veil

ג. רטוריקה מוזיקלית

על אף שהמסורת הנוצרית התנגדה נחרצות לטקסים פגניים, נוכחנו לראות שעקבות מפולחנים אלה ומתפיסת העולם במזרח הקדום הטביעו את חותמן במידה מסוימת על התרבות המערבית ואפילו בתוך אורטוריה קתולית שהושרה ברומא (כמו האורטוריה "יפתח" של קריסימי שהוצגה לעיל). עתה נראה כיצד מסורת זו התגלגלה והשפיעה כנראה גם על הרטוריקה המוזיקלית המערבית.

58 טשרניחובסקי, בת יפתח, 480. לא מן הנמנע שטשרניחובסקי, הידוע בכמיהה לתרבות כנען העתיקה, מרמז לפולחני הקרבה לאלים כפי שהיו מקובלים אז. אפשר שיש לראות במילים החותמות, "אלוהי רצה הנדר", מלבד המשמעות המקראית, 'קיבל ברצון', גם משמעות חבויה: איווה, השתוקק, לקורבן המוגש לו.

59 ייתכן שבלוך לקח את השם מהביטוי במשלי ה' יט: "אֵילַת אֶהְבִּים וַיַּעַלֶּת חֵן".

מיתוס יווני נוסף על חתונה ועל ירידה לשאול שזכה לעיבוד מוזיקלי הוא האופרה "אורפאו" (Orpheo), שכתב המלחין האיטלקי קלאודיו מונטוורדי (Claudio Monteverdi). המיתוס מספר על אורפאוס ועל כלתו אורדיצ'ה. ביום חתונתם נשכחה אורדיצ'ה על ידי נחש והורדה אל השאול. האופרה הזאת נחשבת כאופרה הראשונה שנכתבה בתולדות המוזיקה (1607), כארבעים שנה לפני שנכתבה האורטוריה הראשונה ("יפתח" של קריסימי).⁶⁰ כמו בסיפור בת יפתח, יש כאן מהפך המעביר את המאזין משיאם של החיים (חתונה) אל המוות. כך, במקום הילולת החתונה מקונן אורפאו, החתן המיועד, את הקינה האופראית הראשונה בהיסטוריה. מונטוורדי צייר את הירידה לשאול על ידי ירידה מלודית של צלילים עוקבים (Pathopoeia).

טבעי לשוות למוות דימוי של ירידה, שהרי קוברים את המת באדמה. אולם באותה מידה ניתן לתאר את המוות כעלייה לשמיים. ההשראה המובהקת והחשובה ביותר לכך היא המסופר ב"ברית החדשה" על עלייתו של ישו לשמיים,⁶¹ שהנוצרים מציינים מדי שנה ב"חג העלייה" (Ascensionis Domini).⁶² נראה כי התפיסה של מוות כירידה לשאול השפיעה יותר על "ציור המוות" בתולדות המוזיקה. היא מתבטאת בירידה מוזיקלית של תווים עוקבים. ניתן למצוא זאת ביצירות קדומות עוד מימי הביניים. בטכניקה זו השתמש מונטוורדי באופרה הראשונה כדי לתאר את ירידתה של אורדיצ'ה לשאול, וזו שימשה השראה לאינספור מלחינים שישתמשו בטכניקה זו בעתיד להלחנת קינות, לתפילות אשכבה ולפרקים מלנכוליים. "ירידה מוזיקלית" זו כדי לציין צער ועצב, בדרך כלל ארבעה צלילים – טטראכורד (tetrachord), נכנסה לתוך הליטורגיקה הנוצרית בלי לשים לב לאפשרות ששורשיה עשויים להיות טמונים בתפיסה פגנית.

לפנינו הקו המלודי היורד של קינת אורפאו באיטלקית:

I shall remain with you: rimarrò teco in compagnia di morte⁶³ (ובתרגום לאנגלית:

60 יש הרואים ב"דפנה" של ג'אקופו פרי (Jacopo Peri) מ-1597 כחיבור המוקדם ביותר שאפשר להגדיר כאופרה.

61 עלייתו של ישו לשמיים מתוארת בברית חדשה בשלושה מקומות: מעשי השליחים א' 9-12, מרקוס ט"ז 14-19, לוקאס, כג 27. ייתכן שנוצרה בהשראת המקרא המתאר את הסתלקותו של אליהו (ישיבה במרכבה העולה לשמיים).

62 פרשנות נוצרית על שופטים יא קישרה בין קינת בת יפתח לבין הקינה על ישו שנישאה עם עלייתו לשמיים בהר הזיתים

Hugh of St. Cher, Comm Jud 11

Ulrich of Lilienfeld, Concordantia Caritatis, Lilienfeld Stifsbibliothek ms. 151 fol 90

מובאים אצל תומפסון, כתיבה, 142.

63 נדלה מ: https://books.google.co.il/books?id=cy8rDwAAQBAJ&pg=PA98&lpg=PA98&dq=i+n+compagnia+di+morte++monteverdi&source=bl&ots=fd3pu0nAvr&sig=ACFu3U0jHLuLSgUVEoOKPvSe3TnVCKWuYA&hl=iw&sa=X&ved=2ahUKEwiS2_b1g7boAhVbSxUIHTN_BK oQ6AEwAHoECAoQAQ#v=onepage&q=in%20compagnia%20di%20morte%20%20

64. יש לשים לב לצלילים היורדים החל מהתיבה הראשונה (לה, סול, פה, מי, רה, דו), הירידה מסתיימת ב"דו" על המילה "morte" (מוות) בתיבה השנייה (מסומן בחץ).

מונטוורדי, אורפאו, מערכה שנייה, קינת אורפאו (תיבות 59-61):

והנה, גם קריסימי, בקינת בת יפתח, שכמצוין לעיל היא האורטוריה הנוצרית הראשונה בהסטוריה, השתמש ברטוריקה מוסיקלית זו של ירידה; בדוגמא הבאה ירידה מלודית בקולות השונים, ובעיקר בכס. (דוגמא זו היא אחת מיני רבות המצויה בקינה זו):

דוגמא נוספת לירידה מלודית יש בטרגדיה הלירית "יפתח" מאת מישל פינגולט דה מונטקלייר (Michel Pignolet de Montéclair) שנכתבה ב-1732 בצרפת.⁶⁵

מענין לראות שמילות המקרא המתארות את בקשתה של בת יפתח לתנות את בתוליה הן "ואלכה וירדתי אל ההרים" (שופ', יא, לז). הביטוי "וירדתי אל ההרים" תמוה מכיוון שלהרים עולים. בנוסף, הפועל "וירדתי" מיותר, שכן כבר נכתב הפועל "אלכה". עסיס (למען עמו,

monteverdi&f=false

64 טכניקה זו של ירידה של צלילים עוקבים מצויה גם אצל המלחין גלוק (Christoph Willibald Gluck) באופרה **אורפאוס ואורדיצ'ה** (1762). מערכה שלישית, אריה מס' 41, תיבות 19-20.

65 וראו לעיל הערה מס' 35.

175) טוען שירידה זו שהכתוב רומז עליה אינה טופוגרפית כי אם פסיכולוגית.⁶⁶ הסבר אחר שניתן לתת ברוח המחקרים שצויינו הוא שבת יפתח מזכירה כאן פולחן של "ירידה" בהרים.

ונחזור ליצירתו של דה מונטקלייר כדי לבחון אלמנט רטורי מוזיקלי נוסף; דה מונטקלייר מתזמר את הקינה בתוספת של חליל. נגינת חליל תופיע ביצירה בכל פעם שיש אזכור של עניין מלנכולי. נגינה בחליל בקינה אינה תופעה מיוחדת רק ביצירה זו. גם במקורות אחרים נמצא את החליל מקושר עם נשים מקוננות על מוות. נמצא זאת גם בתרבות היהודית:

המשנה מפרטת את חובות הבעל לאשתו שנפטרה, ומונה בהן הבאת מקוננת ושני חלילים לפחות:

חייב (הבעל) בפרקונה ובקבורתה (של אשתו). ר' יהודה אומר אפילו עני שבישראל לא יפחות משני חלילים ומקוננת.⁶⁷

נגינה בחליל נקשרה עם אבל על אובדן הפריזן כבר במזרח הקדום. הנה לפנינו מילות קינה ("לבי חליל מספד") על האל דומוזי השומרי שירד לשאול. עם ירידתו לשאול באה ההתייבשות העונתית של הצמחייה בקיץ.⁶⁸

לבי חליל מספד, חליל מספד מדבר...
 ...לבי חליל מספד במדבר
 שם, באשר נאסרו ידי העלם באזיקים
 שם, באשר נאסרו זרועות דמזי בעבותות
 כאשר הפקירה הככשה טלה
 לבי חליל מספד במדבר
 כאשר הפקירה העז פרי בטנה...⁶⁹

ובקינה נוספת "פר הפרא אשר הוכה לארץ":

... אשאל את הגבעות
 אשאל את הגבעות משכן הראם
 איה העלם - אישי? - כה אקרא...
 בחלילו מנגן הרוח
 אישי את שיריו שר רוח הצפון...⁷⁰

66 בתנחומא, בחוקותי, ה (ובמקומות אחרים) מוצע הסבר אחר לבעיה, שם משנים את המשמעות של המילה "הרים": אמר רבי זכריה, וכי יש אדם יורד על ההרים? והלא בני אדם עולים להרים; מהו "וירדתי על ההרים" - אלו סנהדרין. הלכה אצלם ולא מצאו פתח ליפתח ולהתיר לו את נדרו.

67 מסכת כתובות פרק ד, משנה ד.

68 ציון לעיל שפולחן זה מזהה עם ה"נשים ישובות מבכות את התמוז" (יחזקאל ח, יד).

69 שפרה, בימים, 294.

70 שם, 397.

הנגינה בחליל שנשמעה בעבר כמעין יללה, מובילה אותנו לפולחן פריון אחר שהיה רווח במצרים ובמסופוטמיה הנקרא "יולולו". פלוטרך מציין כי באטיקה (יוון) היה פולחן שנקרא Eleleu.⁷¹ יש עדויות לפולחן ה"יולולו" בנביאים. לדוגמה: "והיה ביום ההוא נאם־ה' קול צֶעֶקָה מִשְׁעַר הַדָּגִים וּלְלָה מִן הַמִּשְׁנָה וְשָׁבַר גְּדוֹל מִהַגְּבָעוֹת" (צפניה, א, יא).⁷²

י.ל. גורדון, בתרגומו משנת 1830 לשירו של הלורד בירון (George Gordon Byron) "בת יפתח בטרם מותה", גם מזכיר את המעמד הזה במשפט "לא עוד על ההרים ארדה אילילה".⁷³

שני מאפיינים מוזיקליים אלה (ירידה מלודית ונגינה בחליל) הפכו לאבני בניין. הם חוזרים שוב ושוב ביצירות מוזיקליות אירופאיות שונות שנכתבו בעקבות סיפור בת יפתח בהקשר דתי נוצרי ואף בהקשר חילוני.

בסוף המאה ה-19 החלה לנשב באירופה רוח אוריינטלית וההתעניינות בשבטים פגניים ובפולחנים עתיקים גברה. הלך רוח זה רווח בקרב אינטלקטואלים, סופרים ואומנים, והיה קשור גם בהתרחקות מכבלי הדת. אירופה החלה נוטשת בהדרגתיות את הגמוניית הממסד הנוצרי על כל תחומי חייה. הדבר נתמך בקולוניאליזם האירופי שאפשר חפירות ארכאולוגיות ופתח פתח למחקר ענף של ענפי תרבות רבים. במוזיאונים באירופה החלו להיפתח מחלקות ארכיאולוגיות שבהן הוצגו מוצגים שנבזזו מהמזרח.

ספרו של פרידריך ניטשה (Friedrich Wilhelm Nietzsche) מ-1871, "לידתה של הטרגדיה מתוך רוחה של המוסיקה", העלה מודעות מחודשת ושונה של הפולחנים היווניים העתיקים. התרבות היוונית איבדה את התום והתמימות שיוחסו לה מזה דורות, ובמקומם הוצג הצד הברוטלי של פולחן דיוניסוס. הועלתה הסברה שמקור הטרגדיות (המחזות) נעוץ בטקסי קורבנות פגניים. אומנים רבים שאבו השראה מהמזרח, כגון פול גוגן, פבלו פיקסו ועוד.

פול גוגן, דיוקן עצמי, ישו מצד שמאל, צלמיית פולחן מצד ימין (מוקפת בעיגול).

71 מובא אצל גסטר, מיתולוגיה, 432.

72 וכן יואל א ה; עמוס ה טז-יז.

73 כל כתבי י"ל גורדון (ספר רביעי, רלד).

זרם מוזיקלי שניסה במובהק להתחקות אחר המסורות הפגניות ולשלב אותן במוזיקה שלו הוא זרם ה"פולקלור ואקזוטיקה", שצמח בתחילת המאה ה-20 והבולטים שבמלחיניו הם בלה בארטוק (Béla Bartók), ז'ולטאן קודאי (Zoltán Kodály) ואיגור סטרווינסקי (Igor Fyodorovich Stravinsky).

בראש ובראשונה יש לציין את יצירתו של איגור סטרווינסקי "פולחן האביב" (1913). יצירה זו היא מוזיקה לבלט, המתארת פולחן פגיון פגני המבוצע בתחילת האביב. בפולחן יושבים זקני השבט במעגל וצופים בנערה בתולה הרוקדת לפניהם עד שהיא מועלית כקורבן לאל האביב.

ביצירה זו יש ניסיון לחקות בכלים תזמורתיים מודרניים את האירוע הפולחני האקסטימי המתרחש על ההרים. דרך הביטוי המוזיקלית החדשה מתבטאת בשימוש רב בכלי הקשה ובכלי נשיפה (בדומה לכלים האותנטיים ששימשו בפולחנים המקוריים),⁷⁴ בחזרתיות מתמדת של מקצבים ומלודיות, בהרמוניה דיסוננטית (צורמת), באינטנסיפיקציה (הגברה) של היסודות המוזיקליים (מקצב, עוצמה, תוספת כלים), במורוסים (סולמות) עממיים, בקטעים עולים ויורדים ועוד.⁷⁵

כידוע, השימוש בסמנטיקה המוזיקלית של סטרווינסקי היה חדשני, ולכן בתחילה לא נתקבלה היצירה באהדה. כתיבתו של סטרווינסקי היא אבן דרך. מעכשיו כל מי שירצה לבטא מוזיקלית פולחן פגני יעשה זאת בהשראתו. ואכן, יצירות רבות בעקבות סיפור בת יפתח נכתבו בהשראת יצירה זו.⁷⁶ אחת מהן היא "בת יפתח" של המלחין הישראלי מרדכי סתר (-1916 1994). סתר היה תלמיד של סטרווינסקי, וב-1965 כתב את היצירה הזו, בת שלושה פרקים, כיצירה אינסטרומנטלית מודרנית לבלט. בפרק הקינה (הפרק האחרון) יש נגינת חליל נאנח הנפרסת על פני יותר ויותר צלילים. בהדרגה נכנסים קלרנית, בסון, אבוב, קרן וחצוצרה. כל הפרק בנוי על היללות הללו שחוזרות ללא הרף ומתגברות בעוצמתן ובמהירותן. צבי אבני תיאר זאת כך:

יש כאן משהו פראי, אלילי בצירופי המוטיבים והגוונים של כלי הנשיפה ובתנועה העקשנית המתפתחת ומוסיפה נופך של פרימיטיביזם ליצירה.⁷⁷

74 היצירה מבוצעת לרוב על ידי תזמורת גדולה הכוללת כלי נשיפה: פיקולו, שלושה חלילים, חליל אלט, אבובים, קרן אנגלית, שלוש קלרניותנים (לרבות קלרנית בס). ארבעה בסונים וקונטרבסון. שמונה קרנות צרפתיות, ארבע חצוצרות, שלושה טרומבונים ושתי טובות, כמו כן מספר רב של כלי מיתר וכלי הקשה.

75 דרך ביטוי מוזיקלית זו נראתה בעיני הדור הזה כמתאימה לתיאור פולחנים וזמנים עתיקים. יש דוגמאות נוספות לשימוש בה לתיאור "ברבריות". כגון: סרגיי פרוקופייף - **סוּיטה סקִיתית**; בלה ברטוק - **אלגרו ברברו**; ולנטין אלקן - **אלגרו ברברו**; מנסוריאן יהזאי - **אלגרו ברברו**, ואחרים.

76 דוגמאות להשפעה ישירה מסטרווינסקי: **איילת - בת יפתח** של המלחין הפולני אוגוסטין בלוך (1967), **יפתח** של המלחין היהודי ארנסט טוך (1963).

77 אבני, בת יפתח, 6

השראה זו של סטרווינסקי מבטאת בזעיר אנפין תהליך היסטורי כללי שהתרחש באומנות המערבית. מאפיינים צורניים ותוכניים של פולחנים עתיקים שהובעו באומנות במהלך ההיסטוריה בגלגולים שונים, הוחזרו במתכוון במאה ה-20 לדמותו של המקור הפגני. בראש ובראשונה ראינו זאת ביצירתו פורצת הדרך של איגור סטרווינסקי "פולחן האביב". יצירה זו נחשבה בזמנה אוונגרדית, אך הפכה לאבן דרך בעיצוב הרטוריקה המוזיקלית של פולחן פגני. בגלגל ההיסטורי הזה של חזרה למזרח, בתמיכת מחקרים אנתרופולוגיים ומקראיים, נחשף גם הקשר בין פולחני פריון עתיקים לבין הסיפור המקראי על בת יפתח ואחריתה.

* * *

עמדנו אפוא על הרצון הקמאי, הקיים באדם משחר ההיסטוריה האנושית, להבאת חיים חדשים לאחר אובדן. שאיפה זו מצאה ביטוי בפולחן, בטקסים ובאומנות לסוגיה בתקופות היסטוריות שונות. הכמיהה לפירון מצויה גם בסיפורים מן התנ"ך – במיוחד בסיפור הטרַאגי של בת יפתח, ובסיפורים מן המיתולוגיה הקדומה. תצופה של יסודות אלה הטביע את חותמו ביצירה האומנותית של הדרות המאוחרים.⁷⁸

ביבליוגרפיה

אבני, בת יפתח

אבני, צ' (1987). "בת יפתח למרדכי סתר". **גתית**, 84.

אלקסי, הקינה

Alexiou, M, and Dronke, P.(1971). "The Lament of Jephtha's Daughter: Themes Traditions, Originality" *Studi Medievali* 12.

בוכריס, הבחירה

Buchris, E (2012). "The Choice of Ending for the Story of Jephtha's Daughter: Musical Interpretation as Reflective of European Thought". In *European Legacy, Journal of European Thought*. Volume 17, Number 5.

בוכריס, סיפור

בוכריס, א' (2008). **סיפור בת יפתח במוסיקה מערבית: אינטרפרטציות, קונספציות וסגנונות**. עבודה לצורך קבלת תואר דוקטור. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

בורני, שופטים

Burney, C. F. (1970). *The Book Of Judges*. New York: Ktav Publishing House.

בילו, רטוריקה

Buelow, G. "Rhetoric and Music: 4", in: *Grove Music Online* ed. L. Macy <http://www.grovemusic.com>

בלונדל, הקדושה

Blundell, S, and Williamson, m. Ed.(1998). *The Sacred and the Feminine In Anciant Greece*. London: Routledg.

גליק, אור נגה

גליק, ש' (תשנ"ז), **אור נגה עליהם. לזיקה שבין מנהגי נישואין למנהגי אבלות במסורת ישראל**, אפרת: קרן אורי

גסטר, מיתולוגיה.

Gaster, T. H. (1906). *Myth And Custom In The Old Testament*. New York: Harper & Row.

גסטר, עלילות

גסטר, ת' (1999). **עלילות גילגמש**. תרגום: חנה לבנת. זמורה ביתן מוצאים לאור.

גרינץ, יהודית

גרינץ, י' (1986) **ספר יהודית**. ירושלים: מוסד ביאליק.

דוודן, המוות

Dowden, K. (1989). *Death and the Maiden: Girls Initiation Rites in Greek Mythology*. London: Routledge.

דיי, מילדה לאישה

Day, L. P. (1971). "From The Child Is Born A Woman" in *Gender And Difference In Ancient Israel*. Ed. Peggy Day. L. Minneapolis: Fortress Press.

דיקמן, אנטיגונה

דיקמן, ש' (מתרגם, 1980). סופוקלס, **אנטיגונה**. ירושלים: מוסד ביאליק.

דנפורת, טקסי המוות

Danforth, L.M (1982). *The Death Rituals of Rural Greece* (Princeton: Princeton University Press.

הרטום, קדמוניות - ראו: פסבדו-פילון

הוק, מיתולוגיה

Hooke, Samuel Henry et alli. (1958) *Myth, Ritual, and kingship: Essays on the Theory and Practice of Kingship in the Ancient Near East and in Israel*. Oxford : Clarendon press.

ויינשטוק, דיווס

Weinstock, S. (1971). *Divus Julius*. Oxford.

ויינשטוק, ויקטור

Weinstock, S. (1957). "Victor and Invictus". *Harvard Theological Review* 50 (3).

טורקן, האלים

Turcan, R. (2000). *The Gods of Ancient Rome: Religion in Everyday Life from Archaic to Imperial Times*. New York.

טורקן, פולחנים

Turcan, R. (1996). *The Cults of the Roman Empire*. Tr. A. Neville. Cambridge, MA.

טילמן, איקונוגראפיה

Tilman, S. "Iconography: Religious themes: The Christian and Jewish world" *Grove Music Online* ed. L. Macy <http://www.grovemusic.com>

טשרניחובסקי, בת יפתח

טשרניחובסקי, ש' (תשכ"ו) "בת יפתח הגלעדי", **שירים**, דביר, תל-אביב, עמ' 478-480

לינטון, האם הוקרבה?

Linton, A. (2004). "Sacrificed or Spared? The Fate of Jephthah's Daughter in Early Modern Theological and Literary Texts" In *German Life and Letters*.

מהלמן, יפתח

מהלמן, י(1967). "יפתח ובת יפתח". בתוך **עיונים בספר שופטים**. קריית ספר: החברה לחקר המקרא בישראל.

מונל, בלשנות

Monelle, R. (1992). *Linguistics and Semiotics in Music*. Horwood Academic Publishers.

מור, שופטים

Moore, G. (1958) *A Critical And Exegetical Commentary On Judges*. Edinburgh: T & T Clark.

מרכוס, יפתח ונדרו

Marcus, D. (1986). *Jephtha and his Vow*. Lubbock: Texas Tech Press.

סימון, בקש

סימון, א' (2002) **בקש שלום ורודפהו: שאלות השעה באור המקרא, המקרא באור שאלות השעה**. תל אביב: ידיעות אחרונות - ספרי חמד.

עסיס, למען עמו

עסיס, א' (2006) **למען עמו ולמען עצמו**. תל אביב: ידיעות אחרונות - ספרי חמד.

פויכטוונגר, יפתח הגלעדי
פויכטוונגר, ל' (1957). **יפתח הגלעדי ובתו** (עברית: רות לבנה), ספריית פועלים.

פסבדו-פילון, קדמוניות
פסבדו-פילון (תשכ"ט), קדמוניות המקרא, בתוך: הרטום, ספרים חיצונים תל אביב: יבנה

צפור, טללי ורדים
צפור, מ' (2017). **טללי ורדים**. הוצאת גבעת וושינגטון.

קאסוטו, האלה
קאסוטו, מ"ד (1953) **האלה ענת**. ירושלים: מוסד ביאליק.

קורנל, ההתחלה
Cornell, T. (1995). *The Beginnings of Rome, 753-264 B.C.* Routledge History of the Ancient World. London.

קורנליוס, ענת
Izak Cornelius, "Anat" (electronic pre-publication, updated March 25, 2008), in Christoph Uehlinger et al. (eds.), *Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East*.
http://www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/prepublications/e_idd_anat.pdf

קליגמן, החתונה
Kligman, G. (1988). *The Wedding of the Dead: Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*. (Berkeley: University of California Press.

רון, עיצובן מחדש
רון, ש' (2001). **עיצובן מחדש של האלות ונוס, פורטונה, ומא-בלונה בידי סולא בהתאם לצרכי התעמולתיים**. עבודה לצורך קבלת תואר מוסמך. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

ריבס, ונס
Rives J.B.(2002). "Venus". In H. Cancik and H. Schneider (eds.). In *Brill's New Pauly*.

רם, נישואין
Rehm, R. (1994). *Marriage to Death: The Conflation of Wedding and Funeral Rituals in Greek Tragedy* (Princeton: Princeton University Press.

שמש, ההקרבה
Shemesh, Y. (2019). *The Sacrifice of Jephtha's Daughter (Judges 11) as a Reflection Story of the Rebeca's Bethorthal and Marriage (Genesis24)*
<https://jewish-faculty.biu.ac.il/files/jewish-faculty/shared/JSIJ15/shemesh.pdf>

שמש, אבלות
שמש י' (תשע"ז), **אבלות במקרא: דרכי התמודדות עם אבדן בספרות המקראית**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד

שפרה, בימים.
שפרה, ש' וקליין י' (1996). **בימים הרחוקים ההם**, תל אביב: עם עובד.

תומפסון, כתיבה
Thompson, J.L. (2001). *Writing the Wrongs: Women of the Old Testament Among Biblical Commentators from Philo Through the Reformation*. Oxford : Oxford University Press.